

Szerzői előszó.

A könyv a Soproni Iparkamara területén, szűkebb értelemben az egykori Sopron vármegye területén (a mai határokon is túlnyúló régióban) a cukortermelésben és exportban egykoron országos vezető szerepet játszó Soproni Cukortermelési Körzet ipartörténetét kísérli meg feldolgozni. Egységes szerkezetben szeretnénk bemutatni a hozzá tartozó teljes termelési vertikumot a répamag nemesítéssel, termesztéssel, kikészítéssel. Az elsődleges cél, az e régióban valamikor virágzó cukoripar teljes megszűnése után megmenteni az ipartörténeti emlékeket, értékeket a feledés könnyen leereszkedő ködétől. A könyv célja és mérete sajnos nem tette lehetővé a cukorrépa termesztés mezőgazdasági oldalának, teljes technológiai fejlődésének történetét, feldolgozását, csupán a gyárakkal való kapcsolódási pontok kerültek kiemelésre.

A kitűzött cél megvalósítása során számos kompromisszumot kellett kötni. Az idők folyamán a Kamara területe az 1850-es évekhez képest több alkalommal csökkent, így a feldolgozás sorában olyan gyár is szerepel, melynek alapításakor a soproni kamarai körzetbe tartozott (Sárvár), bár Vas-vármegyében volt, de később a kamarai körzet átrendezése-szűkítése során kikerült a soproni adatszolgáltatásból. Szerepelnek olyan gyárak, melyek az egykori monarchia területén belül emelték a körzet dicsőségét, aztán az új országhatárokon túl szolgálták az élelmiszertermelést új hazájukban (Hirm - Felsőszéplak és Siegendorf - Czinfalva). Ezeknél a magyar és német névhasználat sorrendjében az 1920. év a választó vonal, a részletesebb leírást a magyar fennhatóság alatti idő tartalmazza, de a teljesség igénye nélkül követjük ausztriai sorsukat is.

Vannak területen kívüli gyárak, melyeket hosszas dilemma után a nagyon erős, szerves osztrák tőke összefonódás okán kell megemlítenünk, ezeknek a gyáraknak az alapítói az egykori soproni körzetből nyújtották ki tevékenységüket távolabbi vármegyékre (Ács, Ercsi, Lundenburg), ezért későbbi részletes történetüket csupán a gyárak jubileumi monográfiái tartalmazzák. A soproni finomító tulajdonosának sajtoskáli répafeldolgozó üzemét épp úgy itt tárgyaljuk, mint nagyecenki tulajdonosi kör által létesített és vállalatukhoz tartozó csepregi és büki gyárak történetét.

Természetesen a gyárak termelésbiztonsága érdekében létesített gazdaságokról sem feledkezhetünk meg és a cukorgyárosok által az energiahordozók árainak kézbentartására kötött bányavállalkozó szövetségük is ugyanúgy ide kíváncszott, mint a répamag nemesítés, a répamag feldolgozás, a világgazdasági okokból sikertelen melasz - cukortalanító vállalkozás, valamint a termelési integrációk története.

A cukorvertikumra koncentráló egységes szerkezet megkívánta a korai elődök munkáinak, a felkutatott helytörténeti eredményeknek és alkotásoknak a felhasználását, szerzőiknek hálás köszönettel tartoznak a könyv összeállítói és az utókor. A munka elkészülte folyamatában sok köszönet illeti a soproni könyvtár, a múzeum, levéltár munkatársait a feldolgozott anyagok terén kapott ötletekért, előbbre vivő információkért, az egykori osztrák és magyar cukorgyárak munkatársait pedig a tőlük kapott önzetlen segítőkészségükért. Köszönettel tartozunk az egykori munkatársaktól, partnerektől kapott gyári fotókért, visszaemlékezésekért, pontosításokért.

A nagyecenki cukorgyár

A nagyecenki gyárat a sziléziai Luft Antal fémáru gyáros és Gonzales Károly bécsi gépgyári mérnök egy harmadik társával betéti társaságként alapította "Luft A. és tsa cs. k. szabadalmazott Nagyecenki Cukorgyár" néven. A földterület megvásárlásakor a gyáralapítók nevében, egy személyben Gonzales Károly kötött szerződést Hajnik Jánossal, a Széchenyi-

család uradalmi jószágkormányzójával. A szerződés szerint az uradalom vállalta, hogy évi 3-500kh cukorrépa termését biztosítja a gyár részére, a gyár viszont “kötelezte magát a répát métermázsánként 72kr-ért átvenni és 20 % törkölyt visszaszolgáltatni”. A berendezéseket az alapító fémáru gyára és a bécsi Schmied H. B. gyár szállította. Üzemét 1855-ben kezdte meg. A hajtóerőt és világítást faszéngáz, majd gőzkazán és Diesel-motor által fejlesztett villany szolgáltatta. 4 gőzkazánja 26 lóerővel dolgozott, 6 db víznyomású sajtolója volt. 1902-től használt a gyár telefont. Az Aranypatak vizét használták a répa mosására. Az üzem 1855-től rendelkezett vízhasználati joggal, korábban csak a Széchenyi uradalom rétöntözési joga állt fenn.

A „Groß-Czinkendorfi” gyár kezdetben naponta 1 200 bécsi mázsa répát dolgozott fel, és nyerscukrot termelt. Fokozatosan bővítették a termékpalettát, kezdtek fehér árut mélisz süveg és mélisz pile formában előállítani. 1860-ban a szomszédos földbirtokosok jóvoltából már 1 500 holdon termelt a cukorgyár répát, mely 1867-ig 2 000 holdra emelkedett.

36. Kép. Nagycenk udvari épületek ¹

37. Kép. Az első cenki mészkemence²

A Déli Vasút 1865-ben elkészült Sopron-kanizsai vonalának hála, Nagycenk állomásán már a korai időktől megvalósulhatott a vasúti rakodás. Az uralkodó által 1872-ben jóváhagyott GySEV- Győr-Sopron fővonal 1876-os elkészültével reparakodásra a pinnyi állomást is igénybe vették.

Az 1898. márc. 14-i közigazgatási bejárás során „a vármegye közönségének nevében Baán Endre akkori alispán hozta szóba a nagycenki cukorgyár közvetlen bekötését a kőszegi vasútba oly módon, hogy a vonal a GySEV Nagycenk-Hidegség megállóhelynél ágaznék ki a győri vasútból, és a cukorgyár érintésével Nagycenknél szelné át a Déli vasutat”.³ 1898-ban Fertőboz állomásról megépült a gyár „új vasút”-nak nevezett iparvágánya, majd a vasúti szállítási lehetőségeket kiegészítette 1908-ban a Sopron-Kőszeg vonal állomásainak bekapcsolása.

38. Kép. Cukorgyári szerelvény az Ikva hídjánál⁴

A cenki üzemet 1869-ben bővíteni kellett. A nagycenki és a büki gyár tulajdonjogi helyzetét 1869-ben módosították, s megalakították a Nagycenki Cukorgyárak Részvénytársulatát. Az ekkor megalakult részvénytársaság 500 db 1 000 Ft-os részvényt bocsátott ki. A társaság a nagycenki és büki cukorgyárak üzemének kiterjesztését és új gyártelepek építését tűzte ki célként. A cseh és osztrák tőkések mellett a fő részvényes a czinfalvi cukorgyáros Patzenhoffer-család lett. A részvénytársaság pecsétjén az “Actien-Gesellschaft der Gross Zinkendorfer Zuckerfabrik“ állt, a társaság aláírói Gonzales Károly és az alapító leszármazottja Anton Luft (Luft Antal) voltak. Az igazgató tanács tagjai: Luft Antal, Carstanjen Gusztáv, Lenck Samu, Rosenfeld Samu, Probstl Zsigmond, Gonsales Károly és Baechlé Károly.⁵ 1880-ig a gyár csupán nyerscukrot és kivitelre darabcukrot (pilét) állított elő.

1880-ban bevezették a Riedinger-féle úsztató rendszert, 1882-ben pedig az üledék (melasz).....

¹ Soproni Múzeumok Képtár 9445

² Soproni Múzeumok Képtár 52797

³ Kubinszki Mihály: 50 éves a kőszegi vasút. Helytörténeti adattár, 1958.XII. 4.

⁴ Soproni Múzeumok Képtár 52799

⁵ W. M. 503.o

.....42. a. kép. A társaság Alapszabály 1906-ból, 42.b.kép nagycenki részesedés

Az igazgatóság elnöke Daniel Ritter v. Rothermann, tagjai Konrád v. Patzenhofer, Rudolf v. Patzenhofer, Dr. Nikolaus v. Schwarz (sen.), Ernst Sedlmayer, a Felügyelő bizottságban Paul Ritter v. Schoeller, dr. Fridrich Stockmayer és Alexander Ritter v. Moravic.⁶

43. kép. Igazoló kártya szavazáshoz (Alex Schöeller)

44. kép Nagycenki alaptérkép kb. 1906-1916⁷

45. A nagycenki gyár homlokzati képe⁸

A gyár 1893-ban már saját gazdasággal is rendelkezett, nagyszabású alagsövezési és lecsapolási munkákkal jelentős kiterjedésű vizenyös területeket vontak szántóföldi művelés alá. A gyár bérbe vette Széchenyi Béla birtokainak nagy részét, a köves mezőn mintegy 500, az újtagon 400 kataszteri holdat, a majorokkal együtt. A bér gazdaság elsősorban répa termesztéssel foglalkozott. Külföldről elméletileg és gyakorlatilag is jól képzett szakembereket, korszerű gépeket hoztak. A század elejétől két pár gőzeke dolgozott a gazdaságban, arató-, cséplőgépek, vetőgépek, lókapák kerültek bevezetésre. A gyár a század végére a répaellátás biztosítása érdekében a környező falvakban 31 bér gazdaságot szervezett. 1904-ben a bér gazdaságon belül tej gazdaság létesült külön tehenészettel. A cukorgyártás melléktermékei a répaszelet és a csira kiválóan alkalmas volt a marhahizlálásra. Az Újtag majorban tehenészetet rendeztek be, 50-60 tehénnel. Tartottak 10 pár szilaj ökröt, 1 pár lovat. Az itteni grófi juhászatot is, mintegy 1 000 db juhval átvette a gazdaság. A bér gazdaságot Wappel Károly ispán vezette, a gazdaságnak 72 kommenciós cselédje volt.

46. Kép. Pasztörözött teavaj csomagolás a nagycenki gazdaságból

Az építkezések SB jelű koronával jelölt téglái, a Széchenyi család téglagyárának termékei.⁹ A tejet és a trágyát hasznosították. Az előbbi értékesítették, az utóbbival növelték a földek tápértékét. 1935-től már palackozták a tejet, ezt a munkát iskolából kimaradt 12 éves gyermekek végezték.¹⁰ A cukorgyár megszűnése után a tejüzem a Petőházi és Nagycenki.....

Stratégiai befektetők megjelenése, részvénytársasági forma, leányvállalatok alapítása¹¹

Az 1989-es rendszerváltás, az állami akarattal indított privatizáció a cukorgyárat is új dilemma elé állította. Az általános tőkehiány, a répa termesztés növekvő problémái, a drága hitel, a cukorértékesítés kritikus piaci helyzete, az erős konkurensként megjelenő izocukor, az összeomló keleti piac és annak a cukorágazatra gyakorolt hatása kívánatosá tette a külföldi tőke bevonását. Megindultak az érdeklődőkkel folytatott tárgyalások, a vezetésben pedig az előnyök, hátrányok, lehetőségek mérlegelése. Megkezdődött a vagyonértékelés, a vállalati vagyon könyv szerinti értékét messze meghaladó tényleges értéken való felmérése.....

⁶ Jahrbuch 1912/13, 653.o

⁷ Sopron, Földhivatal

⁸ A cukorgyárak képei Megyeri Ernő képeslap gyűjteményének része.

⁹ Keszei Dénes: Nagycenki múltja és jelene, 1983. Széchenyi nyomda Sopron 107-140.

¹⁰ W. M. 129.o.

¹¹ PC FB dokumentumok. Petőházi Cukormúzeum

1991. július 1-től az addig cukorgyárhoz tartozó répamagüzem apportált vagyonával és létszámával, a németországi KWS és az osztrák Agrana Internationale tőkerészvételével megalakult a Bétamag Vetőmag Kft.

..... Kissé távolabb, a Duna bal partján, a Garam menti Oroszkán építettek Benies és Deutsch & fia részvételével cukorgyárat, majd a Schöller birodalom Lévai-uradalma közelében 1910-ben közösen az Österreichischen Boden-Credit-Anstalt intézettel Schoeller & Co. Zuckerfabriken néven ismét cukorgyárat alapítottak.

A monarchia széthullása után nagy változást jelentett, hogy a cégcsoport főleg a cukorérdekeltségeket helyezte előtérbe. 1928-tól a megváltozott politikai helyzet miatt kezdtek kivonulni a Csehszlovák cukoriparból és a magyar cukoripar felé fordultak. A Schoeller & Co Cukorgyáraknál meglévő tulajdonosi kötelezettségeiket felszámolták, kivonva az ottani tulajdonrészüket, petőházi részvényekbe fektették. A már meglévő részesedéssel alaptőke emelést hajtottak végre. A következő fejlődési állomás a Groß-Zinkendorfer A.G. átalakítása volt. A „ház” megszerezte a nagycenki részvényeket, összeolvasztotta a petőházi és a nagycenki vállalatát és 1930-ban a nagycenki berendezésekkel felbővített Petőházán folytatta a cukorrépa feldolgozását. Az egyéb cseh mezőgazdasági érdekeltségek Léván és Czakowitzben a cég birtokában maradtak. A csehországi cukorérdekeltségek kezdettől fogva a cég érdeklődésének homlokterében álltak.....

Bányavállalkozások a cukoripari tőke szolgálatában

A Brennerbergi bányászat első emlékei az 1750-es évekre nyúlnak vissza. 1835-től a „Sina,, bankház a bánya bérlője.

Sopron város vezetése már az 1850-es években jó üzleti érzékkel érezte meg a cukorgyárak energiahordozók iránti éhségét. Braun, Balf környéki szénkutatásait elismerve már a nagycenki gyár igényeit is számba vették. Az 1860. márc. 22-én összeült soproni képviselő testület határozatában a következő szerepel: „A város tartsa fenn összes kutatási jogosítványát addig, amíg a nagycenki cukorgyár nem nyilatkozik, szüksége van-e a szóban forgó szénterületre.”¹²

Brennerberget hosszúra nyúlt szerződési viták során Miesbach Alajos vette bérbe, de az új szerződéskötést követő évben, 1857-ben elhunyt.¹³ Iparvállalatait unokaöccse Drasche Henrik örökölte, mely az ő idejében érte el csúcstermelését. 1868-tól lóvasúton, majd 1875 után már keskeny nyomtávú gőzvasúton jut el a szén az ágfalvi állomásra.

1880-ban az addigi brennerbergi bányabérlő Drasche Henrik meghalt, halálával a bányabérleti jog a fiára dr. Drasche Richárdra szállt, aki az egész bányát berendezéssel eladta egy tőkécsoportnak (a Hermes-aknát és a Sopron-aknát már ez a társaság mélyítette), melynek alapítói:

Patzenhoffer Konrád czinfalvi,
Rothermann Rudolf félszerfalvi,
Carstanjen Gusztáv kőhidai cukorgyárosok,
Nagycenki Cukorgyár Rt. és

¹² Faller Jenő: Soproni szemle 1956. X. évf. 4.

¹³ Faller Jenő: Sopron szénjogi szerződése 1791-től 1946-ig szénbányászatunk államosításáig. Soproni Szemle IX. évfolyam 1-2 szám 49-67o.

A nagycenki répamag kikészítő üzem

A cukorrépa nemesítés és a nemesített cukorrépacmag termesztése együtt fejlődött a cukorgyártással. Nyugat-Európa cukorrépa termeszto országaiban ez a munka már jóval előbbre tartott, amikor hazánkban későn, és nagyon nehezen indult meg. Ebben a munkában részt vett a Petőházi Cukorgyár is. A hagyományokra és a korábbi eredményekre épülve jött létre a „Petőházi Cukorgyár Répamagkikészítő Üzeme” a volt nagycenki gyártelepen.

Az I. világháborút megelőző időkben a cukorgyáraink majdnem kizárólag külföldi nemesítésű és szaporítású maggal látták el a termelőiket. Belföldi cukorrépacmag szaporítást kizárólag a cukorgyári gazdaságok végeztek, de ez a mennyiség nem fedezte a szükségleteket, ezért jelentékeny behozatalra szorult az ország.

72. és 73. kép Répamag reklámok 1912-ből

A cukorrépa terület növekedésével a külföldről behozott cukorrépacmag mennyisége évről-évre nagyobb lett, míg a belföldi magtermesztés alig emelkedett. A külföldről, elsősorban.....

A magtermesztés eredményességét bizonyítja, hogy az előző évek import szükséglete után 1954-től már exportra is került a nagycenki telepen tisztított cukorrépa magból.

15. Táblázat Export vetőmag alakulása (q):

É v	Szovjet-unió	Németország	Olaszország	Jugoszlávia	Kína	Bulgária
1954.	125					
1955.	1150	1600	980			
1957.			605			
1958.			1 200	400	4 655	200
1959.			1 174	392	4 800	
1960.				871	4 900	882

A répacmag feldolgozó üzem létszáma is a feladatoknak megfelelően változott. Az állandó 8-10 fő létszámon kívül a répacmag átvétel és tisztítás idején a létszám 50 fő körül alakult. A feladatoknak megfelelően fejlődött a magüzem felszereltsége és technológiája is. 1958-ban Nagyecenken bevezetésre került a sopronhorpácsi Harnos-féle önkoptatási módszer, majd a vetéstechnikai követelményeknek megfelelően a koptatott répacmag osztályozása is. A fejlődést az alábbi számok mutatják:

Koptatott mag előállítás:

1958. évben	1 %
1960. évben	17 %
1963. évben	63 %
1968. évben	90 %

A szemenkénti cukorrépacvető gépek megjelenésével, elterjedésével méretre osztályozott.....

76. kép. A nagycenki magüzem

77. Kép Répamag üzemavatás. Vezetői csoportkép 1987.szeptember

Az üzem az 1990-es évek közepére olyan minőséget ért el, hogy már exportra is tudott a vállalat szállítani, többek között Németországba, Oroszországba, Spanyolországba, Ukrajnába, Romániába, Moldáviába, Kínába és Törökországba.

A szociális létesítmények kialakítása ¹⁴ után a cukorgyár a nagycenki átépítést 1991-ben iroda kialakítással fejezte be.

Az 1989-es rendszerváltást követő privatizáció a magüzem életében is jelentős változást hozott, miután önálló gazdasági társaságként Bétamag Vetőmag Kft. néven folytatta tevékenységét. ¹⁵

Bétamag Vetőmag Kft.

78. kép. Bétamag minták

Tevékenységének kezdete: 1991. július 1. Fő tevékenységi köre vetőmagok, főleg cukorrépa vetőmag előállítás, értékesítése.

Elődje a Petőházi Cukorgyár Nagycenki Magüzeme, ahol az átalakulás előtti időszakban jelentős rekonstrukció volt. Ennek a műszaki bázisán, a meglévő KWS technológiával, eddigi kapcsolatrendszerére építve jött létre a Kft. 313 580 000Ft törzstőkével.

Tulajdonosi részarányok: (%)	97.07.01.	98.12.31.
Petőházi Cukoripari Rt.	69	61
KWS Kleinwanzlebener Saatzucht AG. (Németország)	20	25
Agrana Internationale AG. (Ausztria)	11	14

Az induláskori elképzelések szerint a petőházi részarányból 29%-ot terveztek cukorgyáraknak, kutatóknak, termelőknek, forgalmazóknak értékesíteni.

Igazgatói: Dr. Horváth András ügyvezető , Dr. Alexander Coenen

Felügyelő Bizottság: Dr. Fábrián Károly, Dr. Karl Josef Schnitz (KWS), Dr. Leopold Wiklicki (AI AG.)

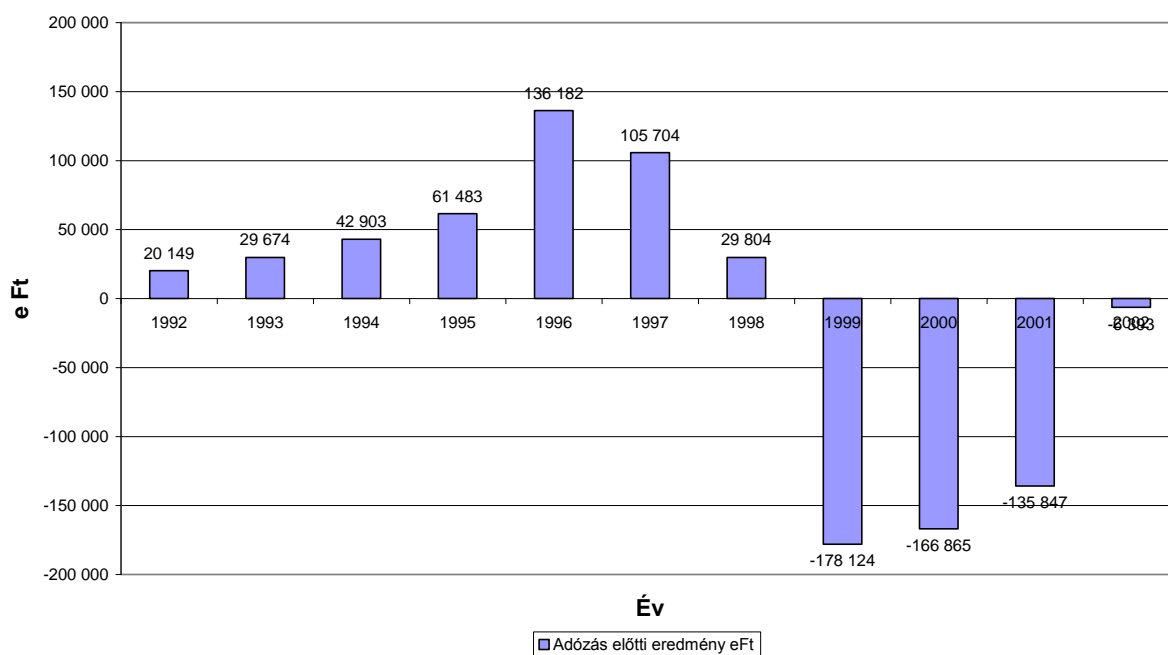
Termelési vezető: Pintér Gyula, gazdasági vezető: Zsugonits Imréné, termeltetési és kísérleti felelős: Dr. Eőri Teréz, műszaki vezető: Sövegjártó László.....

stb.

¹⁴ A Petőházi Cukorgyár 100 éve 1880-1980 Széchenyi nyomda Sopron

¹⁵ Keszei Dénes: Nagycenk múltja és jelene. Széchenyi Nyomda 1983. 166. o

Bétamag Vetőmag Kft. adózás előtti eredménye (eFt) 1992-2002 között

18. Diagram. A Bétamag Vetőmag Kft. adózás előtti eredménye¹⁶

¹⁶ Zsugonits Enikő: A Nagycenki Bétamag Vetőmag Kft. gazdasági tevékenységének értékelése az 1992-2002 közötti időszakban. Szakdolgozat.